

Eötvös Loránd Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ  
TÉZISEK

LANGÓ PÉTER

A KÁRPÁT-MEDENCE 10. SZÁZADI EMLÉKANYAGÁNAK DÉLKELET-EURÓPAI  
KAPCSOLATRENDSZERE

Történettudományok Doktori Iskola,  
Dr. Székely Gábor DSc., egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Régészeti Program,  
Dr. Borhy László DSc., egyetemi tanár, a program vezetője

A bizottság elnöke: Dr. Bartosiewicz László DSc., egyetemi tanár

A hivatalosan felkért bírálók: Dr. Vida Tivadar CSc., habilitált egyetemi docens;  
Dr. Révész László CSc., habilitált egyetemi docens

A bizottság tagjai: Dr. Mesterházy Károly CSc.; Dr. Rácz Zsófia PhD., adjunktus

Póttagok: Dr. Kovács László DSc.; Dr. Takács Miklós CSc.

Témavezető: Dr. Bálint Csanád CMHAS

Budapest 2012

## **Bevezetés**

A 9. századtól a magyar törzsszövetség egyik legmeghatározóbb szomszédja (hol szövetségese, hol ellensége) Bizánc volt. Leó-, majd fia Bíborbanszületett Konstantin birodalma mint egy kellemetlen, de adott esetben jól kihasználható nyugati szomszédként tekintett a Levedi, majd Álmos vezette nomád törzsszövetségre. A kapcsolatrendszer is e szerint alakult, hiszen a magyarok vagy bizánci szövetségben vagy Bizánc ellen hadakoztak: a cél mindkét esetben mindenkor a remélt zsákmány, vagy a kiharcolt gazdasági előnyök voltak, a katonai és politikatörténeti eseményeken túl a régészeti emlékegyag jól jellemzi e két terület sokrétű kapcsolatrendszerét. Érintkezéseik sokszínűségét jól jellemzik a fennmaradt írott források. Jelen dolgozat e kapcsolatrendszert a tárgyi kultúra oldaláról kívánja vizsgálat alá vetni. A tárgyak, akárcsak az írásos emlékek, szintén több rétegű kapcsolatrendszerről tanúskodnak. Ezek azonban nem szűkíthetők le közvetlenül a Magyar Fejedelemség és Bizánc közvetlen vonatkozásaira, nem hagyhatóak ugyanis figyelmen kívül azok a közttes területek sem, amelyek a két állam politikai határai mentén feküdtek. E területek ugyanis számos esetben közvetítő szerepet töltek be és azok anyagi kultúrája is gyakran összefüggött Bizánccal. E tekintetben fontos terület a korabeli Balkán. A másik meghatározó rész az egykori Morávia és annak anyagi kultúrája.

E kapcsolatrendszer a 10. századi tárgyi kultúra tekintetében leginkább a sírleletekben megfigyelhető érmek, ékszerek, viseleti tárgyak alapján vizsgálható, ezért a dolgozatban ezen emlékek elemzése áll a középpontban. A munka, a korábbi kutatások irányvonalakhoz kapcsolódva, az egyes tárgytípusokat klasszifikációs csoportokba sorolva vizsgálja. Az egyes tárgytípusok összegyűjtésével és csoportosításával igyekszem mind teljesebb értékelését nyújtani a leletegyütteseknek és így újabb következtetéseket levonni a 10. századi Kárpát-medence délkelet-európai kapcsolatrendszerének jellegéről, intenzitásáról. Megpróbáltam megállapítani a leletanyag belső periódusait, ezáltal finomítva az egyes tárgytípusok kronológiáját.

## **A bizánci éremleletek kérdése**

Az egyik legfontosabb emlékműnek az érmek tekinthetők. Az írott források egyértelműen mutatják, hogy a honfoglaló magyarok a forgalmi pénz ismeretében foglalták el új hazájukat. Az éremleleteknek az elemzését elvégző Kovács László külön is hangsúlyozta, hogy az egyes darabok több úton is a magyarokhoz kerülhettek. A legáltalánosabb lehetőség, az írott forrásokból is jól ismert magyarok által folytatott katonai hadjáratok és az ehhez kapcsolódó fogolykereskedelem, valamint rabszolga kereskedelem lehetett. Nyilvánvaló az is, hogy ily módon a magyarok már a honfoglalás előtt részt vettek a Bizáncot is érintő távolsági kereskedelmi rendszerben: (pld. A kherszoni rabszolga kereskedelemben való részvétel). Nem zárható ki azonban a rabszolgákon túl más típusú kereskedelem sem és a is kétséges, hogy a 10. századi éremleletek jelentős részét a magyarok beolvasztották volna. Biztos, hogy az érmek egy részét nyersanyagként újrahasznosították, de az kérdés, hogy ez mekkora lehetett a beáramlott nemesfém-készletnek.

A 10. századi Kárpát-medencében talált bizánci pénzek aránya jól tükrözi a század során végbement középtávú folyamatokat. A jelenlétük jól mutatja a magyarság beilleszkedését is a korabeli Európába. E leletcsoport hasonló folyamatot ír le, mint a hasonló háttérű fémtárgyak kronológiája. A mellkeresztek, vagy a bizánci csatok is ugyanazt a szakaszosságot jelzik, amit az érmek. A korai kapcsolatok laza esetleges jellegét követően a 10. század középső harmadában egy erősebb és összetettebb kapcsolatrendszer formálódását figyelhetjük meg az érmeknél – a bizánci keresztek és csatok ekkor jelentek meg a sírokban; míg a század végére ez a kapcsolatrendszer megerősödött és átalakult. Ezt követően már nem a elithez köthető emlékek, hanem az egyszerűbb tárgyak és a rézpénzek kerültek túlsúlyba.

### **Fülbevalók, függők**

A 10. századi balkáni viselet legjellemzőbb darabjai a fej ékszerei közé tartozó fülbevalók és függők. Ezen ékszerek a női viselet részei voltak. Külön kell azonban választanunk a viseletet magát és a tárgyat. A viseleti sajátosságok attól függetlenül is megjelenhetnek egyik, vagy másik területen, hogy esetleg más típusba

sorolható emlékekhez kapcsolódnak az egyik, vagy a másik területen. Erre lehet példa a Szentés – Derekegyházi határrészben feltárt gazdag női sír viselete is. Felmerül azonban annak a kérdése is, hogy ha ezek az emlékek még a 10. század előtt kerültek be a magyar kultúrába, akkor az közvetlenül bizánci forrásból, vagy már eleve áttételesen került-e a magyarokhoz? A szentesi leletek azt is mutatják, hogy a fülbevalókat függőként is viselhették, míg kimondottan csak függőként való viselet akkor fordul elő, ha a tárgyak kialakításuknál fogva nem alkalmasak fülbevalónak, így például a Vésztő–Mágori-halom lelőhelyen talált függő, vagy a Örménykút 52. lelőhely 18. sírjából előkerült emlék kapcsán.

*A félhold alakú, az alsó ívén díszsávval kialakított fülbevalók* rövid időn belül és viszonylag széles területen divatossá váltak a Mediterráneumban. Az ékszer alaptípusát az 1a klasszifikációs csoportba sorolt egyszerű fülbevalók jelentették. Az idővel kialakított zománcbetétes dísz azonban csak a leggazdagabbak tudták megfizetni, aminek hatására a zománcdísz nélküli darabok és az egyszerű huzalból kialakított fülbevalók is divatban maradtak. Minden bizonnyal számos olyan régió akadt, ahol nem volt ilyen rekeszománc díszítést készíteni tudó műhely. Az ékszertípus virágkora a 10. század második felében és a 11. század elején lehetett. Ebben az időszakba rejtették el a krétai- és a preszlavi kincset és erre a korszakra tehetőek a feltárt temetkezések is. A Kárpát-medencében is a 10. század közepén jelenhetett meg az ékszer. Az alsó ívükön tekerceselt drótdíszes karikakészerek értelmezéséhez számos történelmi hipotézis is kapcsolódott. Az ékszerek alapján azonban népcsoportok mozgását igazolni nem lehet; de a tárgyak jól jelzik, hogy befolyásolták bizánci-balkáni hatások, a Közép-Európa viseletét.

*A négy nagygömbös fülbevalók* a 9. század második felében jelentek meg Közép-Európában, azonban a 10. század elején divatjuk tovább élt a cseh területeken és a lengyel részeken. A 9. században a bizánci – morva – karoling határvonalán a helyi elit egyik kedvelt ékszertípusává vált. A tárgy típus divatja idővel tovább öröklődött Moráviától északra is, miközben folyamatosan átalakult. A négygömbös fülbevalók azonban nem csak a 9. századi leletkörnyezetből ismertek, hanem a 10–11. századi Kárpát-medence emlékei közt is nagy számban előfordulnak. A 10.

századi darabok jelentős része azonban formai jellegzetességeik alapján (a déli területeken általános a kettőskúp alakú gömbdíszek alkalmazása) és készítéstechnikai sajátosságaik (gyakoriak az egybeöntött darabok) következtében is alapvetően a balkáni-bizánci leletcsoporthoz álltak közel és nem az északi törtezüst körhöz. A magyar szállásterületen talált ékszerek jórészt e szomszédos területeken, vagy esetleg Bulgáriában készülhettek. E tárgyak közül a legkorábbi készítmény, még a 10. század első felére eső darab, a karosi lelet volt. Időben ezt követhették a 10. század középső harmadára keltezhető sírok, a század második felében a többi sírleletek, míg a 11. század első felében a gyulafehérvári leletegyüttessel záródhat a tárgy magyar területeken való jelenléte. Ezek az emlékek valószínűleg – a karosi lelet kivételével – kereskedelmi áruként kerültek tulajdonosaikhoz, míg a karosi egy katonai hadjárat emléke is lehetett. A szőlőfürt díszes fülbevalók előképeit is Bizáncban kell keresni, azok már a 7. században megvoltak és megjelentek már akkor a Kárpát-medencében és a Balkán területén. A korai daraboknál általában még csak pár granulátumot forrasztottak a karika alsó ívének külső, vagy belső oldalára. A nemesfém darabok a 9. század divatos ékszertípusa volt, majd azokat követve megjelentek az egyszerűbb, öntött emlékek is. Az öntött típusok egy új formai variánsa tűnt fel a 10. század elején, végül az ékszer különböző variánsai 11. században eltűntek a temetők leletanyagából.

*A félhold alakú hullámos belső ívvel, négyágú csüngővel felszerelt fülbevalók csoportjai nem csak minőségi szempontból különböznek egymástól, hanem az egyes emlékek területi elterjedése és kronológiája is eltérő volt. Az egyik csoport alapvetően Közép-Európa észak régiójában volt divatban, addig a másik csoport szinte kizárólag Délkelet-Európában fordult elő. Utóbbi darabok jellemzőek a honfoglaló magyar hagyatéokra is. A belső ívükön holdsarlóval díszített fülbevalótípus a Balkán teljes területén a 9. században tűntek fel. A több darabból összeállított nemesfém ékszereknek idővel megjelentek az öntött változatai is a leletanyagban. Ezek az emlékek egészen a 11. századig divatban maradtak. A lelettípus kialakulására és előképeire az újabb görögországi leletek mutattak rá. Az Agia Triadán és Azoroson előkerült leletek félhold alakú díszei korábbi előképekre vezethetők vissza.*

## **Gyűrűk**

A fülbevalók mellett a másik kiemelkedő bizánci kisleletanyag emlékcsoportja a gyűrűk számítanak. Ezek az ékszerek is a női viselethez tartoztak. A gyűrűk kutatása során általában a filigrándíszes gyűrűket és a kiszélesedő fejű díszített pántgyűrűket sorolta a kutatás a déli kapcsolatrendszerhez tartozó darabokhoz. A filigránnal és granulációval díszített rekeszfejes gyűrűk beáramlása Mesterházy K. kutatásai alapján „a Kárpát-medencébe a kora avar kort leszámítva a 9. században kezdődik meg, de tömeges feltűnésük a 10. századra esik”.

A *pajzs alakú, kiszélesedő, díszített fejű pántgyűrűket és a rombusz fejes gyűrűket* korábban Keszi T. gyűjtötte össze és elemezte. Utóbbiak előképei már feltűntek a horvátországi leletek között, elterjedésük a 9. század második felében mehetett végbe. A tárgyak jól ötvözték a korábbi, egyszerű gyűrűkön megjelenő keresztény ikonográfiát és a korabeli díszítőművészetet az elit anyagi kultúrájának vezető stílusjegyeivel. Divatjuk súlypontja a 10. századra esett, s a 11. század végéig folyamatosan tarthatott. A 11. századot követően hasonló díszítésű karikaékszerek még ismertek voltak, azonban ezen emlékeknél megváltozott az ábrázolás technika vagy/és a gyűrűforma is. A tárgyak eredetileg vallási tartalommal bírtak, s óvó-védő szerepük jelentősen hozzájárulhatott divatjukhoz. Ezek az ékszerek kizárólag női és gyermeksírokból ismertek mind a Kárpát-medencében, mind a Balkánon. A tárgyak keresztény környezetben való kialakulása azonban nem jelentette feltétlenül azt, hogy azok a Kárpát-medencében hasonló gondolati háttér miatt jelentek volna meg. Nem zárható ugyan ki, hogy egyes temetkezések már kapcsolatba hozhatók az új hittel, de ez nem is igazolható. A gyűrűkön látható ábrázolások átértelmezésére, vagy csak egyszerűen azon babonás vélekedésbe vetett hit, hogy ezek a tárgyak megóvják viselőjüket a különböző bajoktól, önmagában elég lehetett ahhoz, hogy viszonylag nagy számban elterjedjenek a Kárpát-medencében.

## **Karperecek**

A honfoglaló magyaroknál található huzal és sodrott karperecek kapcsolatai, más ékszerekhez hasonlóan, amint azt már Szőke Béla hangsúlyozta, egyrészt a sztyeppén, valamint az északi törtezüst leletek területén, másrészt pedig a

Bizánc holdudvarában fekvő Balkánon figyelhetőek meg. A *sima huzalból készített pödrött végű karperecekből* összesen 5 darabot ismerünk a Kárpát-medencéből. Számos hasonló darab előkerült a majaki katakombasírokból is, ennek ellenére azonban úgy tűnik, hogy a honfoglaló eleink nem keletről hozták magukkal ezt az ékszert, hanem a honfoglalást követően ismerték meg. A délkelet európai eredetű tárgyak közé sorolta a kutatás a Baks pusztán előkerült bronz karperecpárt is. Ennek oka, hogy ezek az emlékek kialakításukban hasonlítottak a pödrött végű huzalkarperecekhez. A karperecpárt az ékszerek huroksorral való díszítésének párhuzamait más karikaékszereken Bizánc területén is alkalmazták. Kérdéses azonban, hogy ezt a tárgyegyüttest tényleg délről kell-e származtatnunk. Hasonló emléket ugyanis nem ismerünk sem a Balkánról, sem Bizánc központi területeiről. Ilyen leletek eddig csak Csehországban kerültek elő.

A *csuklós zsanéros pántkarperecek* szintén bizánci készítmények voltak. Ezek a tárgyak azonban még ritkábban fordulnak elő a Kárpát-medencei temetkezésekben, mint a huzalkarperecek. Összesen 4 darab ilyen ékszert ismerünk és míg a szarvasi és a tiszaszéplői emlékek a 10. századra, addig az ártándi leletek biztosan a 11. századra keltezhetőek. Egyedi emlék a Kárpát-medencében a Hajdúszoboszló – Árkoshalom 77. sírjában talált pántkarperec is. Ez az ékszer a csuklós darabok egyszerűbb formája. De ez a típus sem a 10. században alakult ki, hanem – amint arra a Lesencetomaj – Piroskereszten feltárt hasonló emlék is jelzi – már korábban megjelentek és a Balkánon a 12. századig divatban is maradtak.

A biztosan délkelet-európai hátterű karperecek tehát kis számban és elszórtan voltak jelen a Kárpát-medencében. Előfordulásuk, mind az egyszerű huzalkarperecekhez, vagy a kiszélesedő végű-, vagy pödrött végű pántkarperecekhez, mind pedig a sodrott karperecekhez képest elenyésző. Egyes darabjaik (a tiszaszéplői és a szarvasi karperec) a kalandozások zsákmányai is lehettek, azonban a többi emlék nyilvánvalóan kereskedelmi áruként kerülhetett a Kárpát-medencébe.

## Övtartozékok

10. századi bizánci övvereteket jelenleg a Kárpát-medencéből nem ismerünk, azonban csatokat igen. A csatok kapcsán is csak azokat a darabokat tudjuk konkrétan Bizánchoz kötni, amelyek kialakításuk tekintetében egyediek és csak bizáncra jellemzőek. Az olyan a csatokat, mint például a Somogy – Vasas lelőhely 115. sírjában lévő emléket, amelyek elterjedése nem csak a Balkánon, hanem a Kárpát-medencében is általános volt, a déli párhuzamok ellenére sem lehet egyértelműen délkelet-európai emlékeknek tartani.

A *szíjbefűzős csatok* Kárpát-medencei leletekről összefoglalva úgy vélem, hogy ilyen kis esetszámnál inkább csak esetlegességről lehet szó, mint eltérő ízlésről vagy időrendről azzal kapcsolatban, hogy ezen emlékcsoport mely ikonográfiai díszítésű kerültek a honfoglalókhöz és melyek nem. A csatok feltűnése — amint arra M. Schulze-Dörrlamm rámutatott — valószínűleg szintén a kereskedelemmel és nem a személyes kapcsolatokkal vagy a diplomáciai eseményekkel hozható összefüggésbe.

V

## Keresztek

Az egyszerű mellkereszteket 10. csoportba osztva vizsgáltam. Megállapítható volt, hogy az egyes típusoknál a keresztek szerepe leginkább a bajelhárító amulettekéhez hasonlítható, ugyanúgy, mint a Piliny-Leshegyen feltárt temető 2. sírjából ismert bizánci függő esetében. Bizonyos esetekben nem zárható ki az sem, hogy minden szellemi háttér nélkül, pusztán csak ékszerként használták ezeket a tárgyakat. A keresztek egy részéről pedig feltehető, hogy keresztény temetkezésekből származnak. Konkrét kapcsolatot a kereszt sírba helyezésének szokása, az eltemetett személy, valamint a temetést végző közösség kereszténységhez való viszonya tekintetében a Kárpát-medencében nem minden esetben lehet kimutatni. Az a feltételezés, hogy a halottat a bizánci rítusnak megfelelően helyezték örök nyugalomra, a régészet eszközeivel és forrásaival — egyelőre — sem cáfolni, sem bizonyítani nem tudjuk. A mellkeresztek készítésének a pontosabb helyére sem a keresztek kialakítása a tárgyak ikonográfiájából kiindulva nem tudunk választ adni.



Egyes darabok Kárpát-medencei készítését az előkerült öntőminta erősíti, azonban az itt talált darabok különböznek egymástól és az egyetlen öntőmintához köthető emlék eddig nem került elő. Nincsenek tehát olyan, egy műhelyhez köthető sorozatok, melyek Délkelet-Európában megtalálhatóak.

## **Összefoglalás**

A bizánci leletanyag jelenléte a korai magyarság anyagi kultúrájában nem magyarázható egyszerűen csak a magyar törzsek Bizánc irányába folytatott katonai hadjárataival, illetve azok csak a szövetségkötések, diplomáciai kapcsolatok emlékeiként sem értékelhetőek. A tárgyak „mozgása” kapcsán így a kereskedelmi kapcsolatokat, vagy a tárgyak készítőinek a mozgását, a tárgyak készítéséhez kapcsolódó szakmai háttérismeretek terjedését is feltételeznünk kell. E sokrétű kapcsolatrendszer feltérképezését segíthetik a fentebbi, az egyes tárgycsoportok régészeti klasszifikációjára épülő elemzések is, miközben az újabb adatok feldolgozásával lehetőség nyílik arra, hogy az egyes emlékeket a szűkebb lokális helyzetükön kívül egy tágabb regionális összefüggésbe is elhelyezzük. A vonatkozó emlékek és azok párhuzamai számos történeti következtetés levonására alkalmasak. A viseleti jellegzetességek alapján a régészeti leletek ellent mondanak annak a feltételezésnek, hogy a Morva Fejedelemség megszűnését követően is hosszú szembenállás lett volna jellemző a magyar törzsek és a helyben talált szláv népesség között. A helyben élő közösségek integrálták az újonnan érkezetteket, átvették azok kultúrájának számos szegmensét, miközben maguk számos elemmel gazdagították a letelepedő magyarok kultúráját. Utóbbi következményeként a morva viseletre gyakorolt bizánci hatás közvetett elemként a morvákon keresztül hatott az ide költöző magyarokra is. A leletek tehát a két népcsoport gyors és békés integrációjáról tanúskodnak.

Az egyes ékszertípusok használata tekintetében úgy tűnik, hogy a közvetlen bizánci hatás a 10. századi magyarságra kisebb mértékű volt. Példa erre, hogy a 10. századi Kárpát-medencéhez képest jóval jelentősebb és változatosabb volt a 9. századi nagy morva temetők leletanyagában a bizánci hatású fülbevalók megléte. A 10. században ezek az emlékek sokszor a déli határterületeken, illetve a Dunántúlon,

valamint a Felvidéken voltak jelen. Valószínűleg a Dunántúlon, számos viseleti elemet szintén a 9. századból öröklődött át. E régióban ez nem egyedi jelenség, hiszen a korábbi időszakokban is megvan a terület erősebb déli kapcsolatrendszere.

A honfoglaló magyarok megjelenésével kialakult új kultúra a Kárpát-medencében tehát sokszínű volt. Bizonyos tekintetben sokkal önállóbbnak tekinthető ez, mint a morva kultúra, amire az is utalhat, hogy a kortárs bizánci viselet csak szórványosan hagyott nyomot és más területeken oly népszerű tárgyak, mint az üvegkarpercek, szinte meg sem jelentek ebben a hagyatékban. A fülbevalók, vagy a gyűrűk alapján jól vizsgálható ez egyes emlékcsoportok elterjedésének dinamizmusa (lassú, szakaszos, vagy gyors terjedés), miközben az elemzett leletanyag rávilágított arra a kettősségre, amit a történeti források is mutattak. A 10. század végére megerősödő kapcsolatrendszer azonban folytatódik a későbbi századok során is és folyamatosan tovább élt az Árpád-kor későbbi szakaszaiban is, amint azt a 12-13. századi délkelet-európai kapcsolatú tárgyak is mutatják.

## **Introduction**

One of the most influential neighbours of the Hungarian tribal confederation – sometimes as an ally at others as its enemy – was Byzantium. The empire of Leo and his son Constantine Porphyrogenitus viewed the nomad tribal confederation led by Levedi, then Álmos as an unpleasant Western neighbour that, however could be put to good use in given circumstances. This was the fact that shaped the relationship between the two sides. The Hungarians were fighting either as Byzantine allies or as the enemies of the empire, but the objectives in both cases were the very same: either material booty or economic concessions, and the complex relationship between the two territories is faithfully reflected in the archaeological material.

The present work is intending to highlight the relationship between the two sides in the light of the material culture of the age. The objects themselves, conveying a vivid picture on the interrelationship can not be restricted only to the territories of the Hungarian Principality or to Byzantium proper. One has to consider the intermediary zones between and around the political boundaries of the 10<sup>th</sup> century Principality and the Empire, and also all those territories with which the Hungarians got into contact in the course of their military ventures. These zones often played a decisive role in transmitting the cultural influence of Byzantium, to which they were bond with numerous threads. Regardless of the Bulgarian and Slavic settlement, contemporary Balkans clung to its Late Antique roots and the links between the material culture of Moravia and Byzantium were also well studied by modern scholarship. Byzantine taste was fundamental in shaping not only the attire but all other forms of the cultural language.

The cultural contacts are best reflected in the objects (coins, jewels, elements of attire) recovered from the 10<sup>th</sup> century cemeteries and for this reason they form the bases on which this thesis is built. Connected to former directions of scholarly research this present work studies individual object types arranged into classified groups. This method enabled the most comprehensive collecting, grouping and evaluation of individual object types. During this work I tried to deduct conclusions on the nature and intensity of 10<sup>th</sup> century relations between South-Eastern Europe

and the Carpathian Basin by the spread of individual object types. I also tried to build up an internal periodization for the material, thus refining the chronology of individual object types. Attempt was also made to compare the archaeological source material with the historical one.

### **Question of Byzantine Coin Finds**

One of the most important archaeological sources of the period are Byzantine coins. Written sources explicitly prove that the Hungarians crossed the boundaries of the Carpathian basin with full knowledge and use of money. László Kovács presenting the analysis of the coin finds stressed the fact that coins could have arrived to the Hungarians in several ways. One of the most common route, also supported by written evidence, was a military campaign. Many sources recall that Hungarians either sold their captives in slave markets, or released them for ransom. This way it is evident that Hungarians took part in long distant trade well before the conquest, which is also illustrated by the campaign against the Macedonians in 936, the role they played in the slave trade of Cherson mentioned by Muslim sources or the appearance of Hungarians in Byzantine territories of the Crimea. As the participation of Hungarians in the trade of other goods than slaves can not be excluded, it is unlikely that the larger part of the coin finds were melted by their owners. However it is a fact that part of the coins was recycled as raw material although this could have accounted for only a minor part of the inflow of precious metals.

Although there are still many questions concerning the usefulness of coins in dating, the proportions of catalogued coins reflect fairly well the medium-term processes during the 10<sup>th</sup> century. Byzantine coins are also a testimony to the integration of the Hungarians into the European network and also to the development of their own commerce. Coins reflect a similar chronological development pattern to other objects of South Eastern European origin, like Byzantine hanging crosses or buckles. Early contacts were characterised by casualty, while parallel to the appearance of the Byzantine crosses and buckles in the graves from the second third of the 10<sup>th</sup> century a much more stable and complex

relationship is reflected by the coin finds. This pattern is also reflected in the written records and has its parallel in the Byzantine relations of the Saltovo culture. The strengthening of the Byzantine contacts with the Steppe are preserved in the written sources as well, and as these contacts waned so did the ratio of the Byzantine or Byzantine influenced objects in the archaeological record.

### **Earrings and Hangings**

The most typical elements of 10<sup>th</sup> century attire of the Balkans were the earrings and hangings decorating the head, which formed part of the female attire. One must be cautious however in differentiating between the attire and the objects themselves. Individual characteristics of attire can appear in different places regardless of the dissemblance of objects. This can be illustrated by the attire of the rich female burial excavated at Szentes-Derekegyház. It is also a question whether these remains penetrated the Hungarian culture from Byzantine sources directly or were transmitted indirectly, if they were absorbed by the Hungarian culture before the 10<sup>th</sup> century at all. The finds from Szentes also illustrate that earrings could be used as hangings, while objects explicitly used as hangings are only to be identified with certainty if their design does not allow their use as earrings. Examples for this can be drawn from the hanging found at Vésztő-Mágor hill and the hanging from grave no. 18 site no. 52 of Örménykút.

*Crescent-shaped earrings with lower ornamental band* became fashionable in short time in a relatively widespread area. The basic type of this was formed by the simple earrings grouped into the classification group 1a. Later embellishments formed by enamel inserts could only be afforded by the rich so the plain forms, sometimes made of simple wires, also stayed in fashion. Besides there must have been many regions where the technological knowledge of the production of enamel inserts was simply missing. The golden age of this type of jewelry was in the second half of the 10<sup>th</sup> century, this was the time when the hoards of Crete and Preslav were hidden and this is the time to which the excavated cemeteries are dated to. It is very probable, that they appeared in the Carpathian basin at around this period. Analyses of the earrings with a lower arch ornaments and with roundwound wire gave birth to

many historical hypotheses, but they can not be used for mapping the movement of different ethnic groups. However they are good indicators for the impact of Byzantine – Balkan influences on the attire of Central-Europe.

*Earrings with four large globular pendants* appeared in Central Europe in the second half of the 9<sup>th</sup> century and they were still popular in Czech and Polish territories in the beginning of the 10<sup>th</sup>. It also became one of the most appreciated jewelry type of the elite living in the 9<sup>th</sup> century Byzantine – Moravian – Carolingian border zones. With time its use spread to the regions north of Moravia while it also underwent some modifications. Four globular pendants are known not only from amongst 9<sup>th</sup> century finds but are also represented in large numbers in the 10<sup>th</sup> and 11<sup>th</sup> century Carpathian Basin. A considerable part of the 10<sup>th</sup> century examples are close to the South-Balkan group of Byzantine finds based on their stylistics (the use of double conical shaped globular decoration characteristic for the Southern territories) and their production technique (the large frequency of with casting technique). The jewels found in Hungarian settlements were in all probability made in these neighbouring territories or might have originated in Bulgaria. From amongst these objects the earliest example, dated to the first half of the 10<sup>th</sup> century, was the find of Karos. Later it was followed by finds from graves datable to the middle third of the 10<sup>th</sup> century, then by other grave finds from the second half of the century and finally the chronology of the finds seems to close with the group of finds from Gyulafehérvár dated to the first half of the 11<sup>th</sup> century.

It is likely that the objects found their way to their owners as merchandise with the exception of the Karos find, that might have been a booty item. This hypothesis also strengthened by its secondary use.

Prototypes of earrings with *grape bunch pendants* must also be looked for in Byzantium, and they were already present both in the Carpathian basin and in the Balkans as early as the 7<sup>th</sup> century. In early samples there were only a handful of granules soldered to the lower curve of the ring on its outer or inner side, but parallel to this a later development types appeared applying a larger number of granules. This type of earring became a popular piece of jewelry of the 9<sup>th</sup> century Slavic principalities and the elite of the Carolingian border zones and their decoration was often enhanced by adding filigree wires to the lower curve. Parallel to the use of

precious metal objects – or as a somewhat later development – simpler, casted pieces also appeared. A new form variant of the casted types was introduced in the beginning of the 10<sup>th</sup> century, but finally it disappeared with all its variants from amongst the 11<sup>th</sup> century grave finds.

The inner groups of *crescent-shaped earrings with four branches pendant* are not only displaying variety in quality, but also show a sharp division with regard to time and space. One group was basically characteristic for the northern part of Central Europe, with only a few examples in South Eastern Europe. At the same time the other group was almost exclusively confined to South East Europe. The presence of this latter group was also characteristic of the material remains of the Hungarian conquerors.

*Earrings with lunar ornaments* made their appearance in the 9<sup>th</sup> century in all of the Balkans. The precious metal objects put together from several pieces formed the prototype of which later casted versions also appeared. The multi-piece jewelry however did not disappear with the coming of casted variants, they remained fashionable until the 11<sup>th</sup> century. The popularity of casted types was the highest in the 10<sup>th</sup> century. The lunar ornament of finds from Agia Triada and Azoros was widespread in the middle Byzantine period and can be traced back to prototypes from the Late Antique Byzantium, also penetrating the Steppe. These objects that became popular in the regions south of the Hungarian Principality in the 10<sup>th</sup> century did not become widespread with the Hungarian population of the conquest, while types that came into existence well before the above mentioned date and thus had time to reach Moravia had an influence on the attire of the Hungarians conquering Moravian territories.

## **Rings**

Besides earrings the other outstanding group of small objects in the Byzantine attire are the rings. These also formed part of the female attire. Scholarly research identified filigree decorated rings and decorated rings with widening bezel as ones that formed part of the Southern heritage group. According to K. Mesterházy the

influx of head compartment rings decorated with filigree and granulation "started in the 9<sup>th</sup> century (disregarding the early Avar period), but their appearance in large numbers falls to the 10<sup>th</sup> century."

*Decorated rings with widening bezel and rings with rhombic head* were collected and analysed by T. Keszi. Prototypes of the latter already appeared amongst Croatian finds and their spread might have taken place in the second half of the 9<sup>th</sup> century. These objects were successfully blending Christian iconography from earlier simple rings with elements of contemporary decorative arts, and the leading stylistic marks of the material culture of the elite. Their golden age fell to the 10<sup>th</sup> century and might have lasted until the end of the 11<sup>th</sup> uninterrupted, however jewelry rings with similar content of meaning but with different ring forms and techniques of representation stayed in fashion. These items originally possessed religious meaning and their protective function must have contributed considerably to their popularity. This might also explain the fact that they are usually found in graves of females and children. Their genesis in a Christian environment does not necessarily imply that they were imported to the Carpathian basin because of the similarity in the mental background. Although the knowledge of the religious background can not be entirely excluded in some cases, the general knowledge of their protective function might have contributed considerably to their relatively high number in the Carpathian basin.

## **Bracelets**

As it was already emphasised by Béla Szőke the connections of the wire and twisted bracelets found in the graves of the Hungarian conquerors point to the direction of the Steppe, the region of the Northern fractional silver finds and to the Balkan periphery of Byzantium, just like in the case of other jewelry.

Open bracelets made of simple wire are represented with five finds in the Carpathian basin. Although many similar items were found in the catacombs of Majak, it seems that Hungarians did not bring this jewelry type from the East, as it is nowhere to be found in the grave finds from the first half of the 10<sup>th</sup> century. Based on their physical appearance resembling open bracelets made of simple wire, the pair of bronze bracelets discovered at Baks were classified by researchers as ones



that originated from South Eastern Europe. Being decorated with small loops of wire make these items very peculiar in the material of the Hungarian conquest as this decoration was usually applied on ring jewelry. However as no similar item is known hitherto from the Balkans or from Byzantium, it is still an open question whether this type really originated in the South. Especially as at the same time many parallels are known from Czech territory.

*Hinged bracelets* were manufactured in Byzantium, but these objects are even rarer than the open bracelets made of simple wire. We know of only four examples altogether with the items of Szarvas and Tiszaeszlár datable to the 10<sup>th</sup> century and the finds from Ártánd to that of the 11<sup>th</sup>. A unique remain in the Carpathian basin is the open band bracelet found in grave no. 77 of Hajdúszoboszló-Ákoshalom, which is simpler than the hinged bracelets. This type was also not developed in the 10<sup>th</sup> century, but as it is indicated by the cemetery excavated in Lesencetomaj – Piroskereszt, it appeared much earlier and stayed in fashion until the 12<sup>th</sup> century.

Bracelets of certainly South Eastern European origin were thus small in number and sparsely distributed in the Carpathian basin. Their occurrence is minimal compared to the simple wire bracelets, the open band bracelet with flaring terminal, or to the twisted bracelets. Some items, like the bracelets of Tiszaeszlár and Szarvas might have been obtained as booty, but the rest entered the Carpathian basin as commercial items.

## **Belt Accessories**

At the moment we don't know any Byzantine belt mountings from the Carpathian basin, only buckles. The buckles can only be verified as Byzantine if they have unique Byzantine related designs, and buckles like the one found in grave no. 115 in Somogy-Vasas being widespread not only in the Balkans but also in the Carpathian basin, must be disregarded until further inquiry.

In my opinion it is hard to identify how and for what reasons *rectangular buckles* found in the Carpathian basin were obtained by the conquerors, but they definitely relate to cultural contacts in the 10<sup>th</sup> century archaeological material.

According to Schulze-Dörrlamm the diffusion of buckles was not based on personal contacts and they can not be viewed as diplomatic gifts either. In all probability the central workshops were producing standardized buckle types according to the changing fashion, which then travelled via the commercial channels to faraway lands representing a kind of reflection of Byzantine fashion.

### **Pendant Crosses**

I studied simple hanging crosses after organizing them into ten subgroups. It was obvious that in some groups the function of crosses resembled those of the protective amulets, just like in the case of the Byzantine pendant found in grave no. 2 at Piliny-Leshegy with a Christian prayer engraved on it. Like in the case of the amulets, it is possible that many of the crosses were used as jewelry items, without a deep knowledge of their spiritual background or meaning. However a number of crosses might have been connected with Christian burials as their dating collides with the period when Christianization was well advanced and could have grown firm roots amongst wide circles of the population.

Even though wearing crosses was a common practice in Byzantine territories, its burial was not that widespread in Eastern Christian territories of the 10<sup>th</sup> century. In the Carpathian basin I was unable to show a definite connection between the custom of burial with a cross and the relation of the community making the burial to Christianity. Thus it is at the moment impossible to prove with archaeological methods whether the person buried with a Byzantine cross was actually laid to final rest according to the Byzantine rites.

We are still unable to define the places where crosses were made neither by their makeup nor by their iconography. Their possible production into the Carpathian basin is made unlikely by the fact that almost all items found hitherto are differing from each other. Thus there are no such clearly identifiable series that can be connected to peculiar workshops like the ones found in South Eastern Europe.

### **Conclusions**

The presence of Byzantine finds in the material culture of the early Hungarians can not be solely explained by the Hungarian military expeditions directed against Byzantine territories and they can not be regarded simply as the memento of former alliances or diplomatic contacts. Thinking about the movement of objects, one has to consider commercial contacts, the movement of the craftsman or his technical knowledge.

The mapping of this multi-layered network of connections can be considerably enhanced by the analyses built on the classification of archaeological objects and the new data might enable us to place the objects into a wider context. Related objects and their parallels can help us to draw numerous historical conclusions as well.

Archaeological material connected to the various elements of attire contradicts previous presumptions of a long animosity between the conquering Hungarian tribes and the local Moravian population after the fall of the Moravian state. The local population integrated certain cultural elements of the Hungarians, while also enriching the culture of the newcomers. One example of this latter process was the transmission of the Byzantine influence in attire by the Moravians to the Hungarians. The archaeological remains thus testify the fast and peaceful integration of the two peoples. With regard to certain jewelry types it seems that direct Byzantine influence was rather sporadic or minimal on 10<sup>th</sup> century Hungarians. The presence of Byzantine influenced earrings in 9<sup>th</sup> century Moravian graves is much more characteristic than in the Carpathian basin of the 10<sup>th</sup> century. In the 10<sup>th</sup> century this type of objects often appeared in the southern border regions, in Transdanubia and in Upper Hungary, which all point to the fact that Byzantium had a much stronger influence on the region to the north of the Drava and Sava in the 9<sup>th</sup> century than it had in the 10<sup>th</sup>. The Transdanubian zone had a richer inheritance of Byzantine material from the 9<sup>th</sup> century which explains a somewhat stronger presence of these objects in the 10<sup>th</sup> century. Besides, this territory always had very strong southern connections in previous periods as well, even though its culture was in many ways rather mosaic-like with a strong presence of large livestock breeding communities living beside settled ones with strong links to the South.

The culture that developed with the arrival of the Hungarians was diverse and in some ways can be regarded more independent than the preceding Moravian

culture. This is attested by the fact that contemporary Byzantine attire was able to leave traces only sporadically, and many of its objects so popular in other regions, such as glass bracelets were unable to make their appearance in the material culture. Earrings or rings are good indicators for the dynamics of diffusion of certain groups of objects (slow, in phases or fast) and the material analysed sheds some light on the dichotomy attested to in the historical sources. Byzantine coins are the testimony not only for the direct contacts, but also relate to the phases of the development of the connections. Although still possessing some uncertainties with regard to dating, this group of objects gives a fairly good picture on the middle range developments during the 10<sup>th</sup> century if categorized and analysed according to the ratios. It reflects that the Carpathian basin took an ever intensifying part in the commercial processes and developed its own commerce. Archaeological finds such as various types of earrings, decorated rings with widening bezel, cross pendants or Byzantine buckles are all reflecting processes similar to those of the coins. The loose and occasional nature of early relationship gave place to intensified and more complex contacts in the second third of the 10<sup>th</sup> century and it was considerably strengthened by the end of the century. This relationship also continued into the Árpáadian age that is reflected in the 12<sup>th</sup> and 13<sup>th</sup> century objects with South Eastern European contacts.